

voldoende kracht om een afscheidsdienst te leiden met – er bestonden nog geen microfoons – ‘een stemgeluid, zwaar genoeg voor de St. Laurenskerk te Rotterdam’.⁶⁰ Al op 15 november kondigde hij aan na de volgende zondag beschikbaar te zijn voor preekbeurten. Een paar dagen later breidde hij dit uit tot spreekbeurten.⁶¹ Op 16 november vonden ook de eerste interviews plaats.⁶² Redacteuren die kennisnamen van deze feiten, overlaadden hem dan ook met hoon over zijn weigering op hun vragen en kritiek in te gaan. ‘O, die geneesheer! Jammer dat hij juist nu op de proppen moet komen!’⁶³ ‘Argeloos deelt de betrokken vermoeide zulks [de bereidheid spreekbeurten te verzorgen] den volke mee, zoodat men in den lande zoo ongeveer weet, dat men op een uitnodiging voor een lezing geen slib zal vangen.’⁶⁴

Wisses tweede argument om alle commentaar aan zich te laten voorbijgaan was dat hij simpelweg geen tijd had alles te lezen. Zijn huis, zo vertelde hij een redacteur van de *NRC*, geleeke wel een postkantoor. Er lagen bergen brieven. Om te demonstreren dat hij lang niet alles gelezen had, toonde hij een pak kerkbodes, die alle nog in hun omslagen zaten. Intussen leek het wel mee te vallen met Wisses onbekendheid met de inhoud. Vooreerst zei hij uitdrukkelijk het grootste deel gelezen te hebben en bovendien wist hij precies dat er onder al die honderden brieven slechts vier waren die ‘min of meer onwaardig’ waren. De brieven van zijn vroegere collega’s waren niet gunstig over zijn stap, maar toch alle ‘ernstig en waardig’. Er waren erbij die hun diepste verontwaardiging uitspraken over de manier waarop sommige kerkboderedacteuren de zaak-Wisse van commentaar hadden voorzien. Handig riep Wisse ook elders in het interview geluiden die hij van terzijde opving op als getuige tegen wat sommigen ‘vuil’ noemden.⁶⁵ Wisse verstond de kunst op een indirecte manier van zich af te bijten.

Spoedig kon Wisse zich niet langer inhouden. Op 3 december berichtte de pers al dat hij van plan was overal in het land de mensen beter voor te lichten dan de classis had gedaan.⁶⁶ Op 8 december had hij een schriftelijk antwoord gereed, dat hij zo belangrijk achtte dat hij het tientallen jaren later nog in zijn memoires opnam.⁶⁷ In deze herinneringen ontbreekt echter elke verwijzing naar wat er tegenin werd gebracht. Omdat de brief aan de classis Wisses enige schriftelijke verantwoording voor zijn daad was, dient dit stuk van iets dichterbij te worden gezien. Wisse, zo erkenden diverse commentatoren, tekende daarin terecht bezwaar aan tegen het feit dat er gelect was naar de liberale pers. Het deugde niet dat hij, en heel Nederland, de classisuitspraak als eerste in de ochtendeditie van de *NRC* van 2 december aantrof. Aardig was dat hij bij de constatering dat hij had moeten pogen het kerkverband tot beter inzicht te brengen, tussen haken aantekende: ‘beter, dus u erkent...?’

⁶⁰ Aldus een Rotterdammer die de dienst meemaakte, geciteerd in *De Rotterdammer* 25 november 1920.

⁶¹ *Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* 18 november 1920, Avondblad.

⁶² *NRC* 17 december 1920, Obl. A 2; *De Standaard* 17 november 1920.

⁶³ *De Rotterdammer* 20 november 1920.

⁶⁴ ‘Marnix’ in de *Groninger Kerkbode*, geciteerd in *De Reformatie* 3 december 1920.

⁶⁵ *NRC* 17 december 1920, Obl. A 2. Ook blijkens een rede van Wisse te Amsterdam was hij redelijk op de hoogte van de inhoud van de brieven. Zie *NRC* 23 december 1920, Abl. A 2.

⁶⁶ *NRC* 3 december 1920, Abl. D 3; *Het Nieuws* 3 december 1920.

⁶⁷ *Memoires*, 83-87. De hele tekst is ook opgenomen in *NRC* 11 december 1920, Obl. A 3. Een parafrase in *De Standaard* 10 december 1920.